

ระบบการเรียนรู้การสอน
กัมมัฏฐานในคัมภีร์วิสุทธิมรรค

The System of Learning and Teaching
Kammathāna in *Visuddhimagga*

พระมหาวุฒิชัย วุฑฒิชโย

Phramaha Wutthichai WUTTHICHAYO

คณบดีคณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมกายแคลิฟอร์เนีย

Dean of Buddhist studies Faculty, Dhammakaya Open University, California

ตอบรับบทความ (Received) : 28 เม.ย. 2564
รับบทความตีพิมพ์ (Accepted) : 17 พ.ค. 2564

เริ่มแก้ไขบทความ (Revised) : 30 เม.ย. 2564
เผยแพร่ออนไลน์ (Available Online) : 24 ก.ค. 2564

ระบบการเรียนการสอนกัมมัฏฐาน ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค

พระมหาวุฒิชัย วุฑฺฒิชโย

บทคัดย่อ

คัมภีร์วิสุทธิมรรคเป็นคัมภีร์ที่อธิบายหลักการปฏิบัติที่นำไปสู่มรรคผลนิพพาน โดยอาศัยหลักศีล สมาธิและปัญญา ซึ่งหากนำรายละเอียดที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรคมาจัดองค์ประกอบและสร้างเป็นระบบขึ้น จะพบความเป็นระบบการเรียนการสอนกัมมัฏฐาน กล่าวคือ มีองค์ประกอบของผู้เรียน ได้แก่ พระภิกษุผู้มีศีล ผู้สอน ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระอริยสาวกหรือภิกษุพหูสูต วิธีการเรียนการสอน ได้แก่ สมถะและวิปัสสนา สภาพแวดล้อม ได้แก่ สัปปายะ 7 และผลผลิตที่เกิดจากการปฏิบัติ ได้แก่ การบรรลุมรรคผลนิพพาน ซึ่งเมื่อได้พิจารณาจากองค์ประกอบและความสัมพันธ์ในระบบดังกล่าวพบว่า ระบบการเรียนการสอนกัมมัฏฐานในคัมภีร์วิสุทธิมรรคเป็นลักษณะของการปฏิบัติแบบสมถะนำหน้าวิปัสสนา ซึ่งมีคุณสมบัติของผู้เรียนในลักษณะของการปฏิบัติแบบพระอริยบุคคลกัมมัฏฐาน โดยในระบบการเรียนการสอนกัมมัฏฐานเน้นผู้สอนเป็นศูนย์กลาง และการนำระบบการเรียนการ

สอนกัมมัฐานในวิสุทธิมรรคมาใช้ในยุคปัจจุบัน อาจมีข้อจำกัดบางประการที่ไม่สามารถทำได้อย่างเต็มรูปแบบตามคุณสมบัติดังที่ปรากฏในคัมภีร์ อันจะส่งผลกระทบต่อระบบการเรียนการสอนและการบรรลุเป้าหมายของระบบคือ การบรรลุมรรคผลนิพพานได้

คำสำคัญ : ระบบการเรียนการสอนกัมมัฐาน คัมภีร์วิสุทธิมรรค

The System of Learning and Teaching Kammathāna in *Visuddhimagga*

Phramaha Wutthichai WUTTHICHAYO

Abstract

Visuddhimagga (The Path of Purification) is a scripture that explains the practice leading to Nibbāna through the principles of Sīla (Virtue), Samādhi (Concentration) and Paññā (Wisdom). When the details present in *Visuddhimagga* are organized and systemized, they reveal a learning and teaching system in the text. The system's factors are the learner, who is the monk, the instructor, who is Lord Buddha, a noble follower or a scholar monk, the method of learning and teaching, which is Samatha and Vipassanā meditation, contexts, which are the seven suitable things for mental development, and the result of the practice, which is attainment of Nibbāna. When taking the factors and the relations found in this system into consideration, it shows that the learning and teaching system used to teach meditation

practice in *Visuddhimagga* is one that puts Samatha meditation before Vipassanā meditation. The learner characteristics reflect the meditation practice of monks on pilgrimage, which is teacher-centered. To employ the learning and teaching method of meditation in *Visuddhimagga* in today's world may face some limitations that do not allow the full implementation suggested in the text. Therefore, the learning and teaching system and its goal of reaching Nibbāna could be impeded at present.

Keywords : The System of Learning and Teaching Kammathāna,
Visuddhimagga

1. บทนำ

คัมภีร์วิสุทธิมรรคที่รจนาโดยพระพุทธโฆसाจารย์ภิกษุชาวอินเดีย ตั้งแต่ปี พ.ศ. 956 ที่ประเทศศรีลังกา เป็นคัมภีร์ที่ได้รับการยกย่องจาก นักวิชาการทั่วโลกว่า เป็นวรรณกรรมชิ้นเอกของพระพุทธศาสนาเทียบ เท่าชั้นอรรถกถา ถือได้ว่าเป็นสารานุกรมแห่งคำสอนทางพระพุทธศาสนา¹ ที่สามารถอธิบายระบบแห่งพระพุทธศาสนาทั้งหมดไว้เป็นอย่างดี ในคัมภีร์มหาวงศ์กล่าวไว้ว่า คัมภีร์วิสุทธิมรรคเป็นสังเขปความ แห่งพระไตรปิฎก รวมทั้งอรรถกถาโดยแท้² รวมทั้งได้รับการรับรองใน ยุโรปว่า คัมภีร์วิสุทธิมรรคอยู่ในฐานะเป็นหลักฐานสำคัญประเภทที่ มิใช่พระไตรปิฎก แต่ได้สร้างศูนย์กลางแห่งวิธีอธิบายความแบบวิจารณ์ พระไตรปิฎกไว้อย่างสมบูรณ์แบบและต่อเนื่องกัน โดยใช้วิธีการตามที่ เรียกว่า แบบพระอภิธรรม คัมภีร์นี้กล่าวคำแนะนำเกี่ยวกับการปฏิบัติ อย่างพิสดารเพื่อให้วิสุทธิเกิดขึ้น³ อาจกล่าวได้ว่า คัมภีร์วิสุทธิมรรค ซึ่งจัดเป็นปกรณ์พิเศษนี้สามารถสรุปใจความสำคัญในพระไตรปิฎกมา บรรจุไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคที่มี 23 ปริจเฉท โดยสามารถเป็นแผนที่ นำทางผู้ปฏิบัติให้บรรลุถึงเป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา คือ การ บรรลุมรรคผลนิพพานได้

¹ R.C. Childers ได้กล่าวไว้ในคำนำ Pali-English Dictionary อ้างใน พระพุทธโฆสะเถระ, *วิสุทธิมรรค แปล ภาค 1 ตอน 1 ฉบับของมหาหมกุฏราชวิทยาลัย*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, 2538), ฉ.

² พระพุทธโฆสะเถระ, *วิสุทธิมรรค แปล ภาค 1 ตอน 1 ฉบับของมหาหมกุฏราชวิทยาลัย*, ฉ.

³ Bhadantácariya Buddhaghosa, *The Path of Purification (Visuddhimagga)*, trans. Bhikkhu Nyanamoli (Buddhist Publication Society: Kandy, 2011), 27.

เมื่อกล่าวจากแนวคิดหลักในคัมภีร์วิสุทธิมรรคจะพบว่า คัมภีร์วิสุทธิมรรค คือ คัมภีร์ที่ให้แนวทางในการปฏิบัติกัมมัฏฐานในพระพุทธศาสนาอย่างเป็นระบบ ตามหลักศีล สมาธิ ปัญญา โดยเฉพาะในการปฏิบัติสมาธิและปัญญาที่เรียกว่า สมถะและวิปัสสนา ซึ่งหากจะกล่าวถึงวิธีการปฏิบัติสมถะและวิปัสสนาในพระไตรปิฎก เราอาจจะพบเพียงสิ่งเรียกว่า อารมณหรือภูมิของสมถะและวิปัสสนา แต่ไม่อาจบอกได้ถึงรายละเอียดในวิธีการปฏิบัตินั้นว่าเป็นเช่นไร ในขณะที่คัมภีร์วิสุทธิมรรคนั้นได้อธิบายให้รายละเอียดของวิธีการปฏิบัติของทั้งสมถะและวิปัสสนาไว้อย่างกว้างขวางและชัดเจน⁴ รวมถึงอธิบายถึงองค์ประกอบและกระบวนการที่มีผลต่อการปฏิบัติ อันนำไปสู่การบรรลุมรรคผลนิพพานไว้ด้วย ทำให้วิสุทธิมรรคกลายเป็นคัมภีร์ที่มีอิทธิพลในด้านการปฏิบัติของบรรดานักปฏิบัติและนักวิชาการที่ถูกอ้างอิงถึงเสมอ ดังนั้นผู้เขียนจึงได้ทำการศึกษาวิเคราะห์ระบบการเรียนการสอนกัมมัฏฐานที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรคเพื่อให้เห็นแนวคิดในการนำเสนอหลักปฏิบัติอันจะนำไปสู่การใช้เป็นแนวทางในการสอนหรือการนำไปใช้ในการปฏิบัติ เพื่อให้เกิดผลสัมฤทธิ์ในการปฏิบัติแก่นักปฏิบัติธรรมสืบต่อไป

2. แนวคิดหลักในคัมภีร์วิสุทธิมรรค

พระพุทธโฆสจารย์ได้รจนาคัมภีร์วิสุทธิมรรค จากการยกพุทธพจน์ในสังยุตตนิกาย สคาถวรรค ความว่า

⁴ พระมหาพงศ์ศักดิ์ จานีโย, “สมถวิปัสสนาในคัมภีร์อภิธรรมนิกายสรวาสติวาท,” *วารสารธรรมธारा*, ปีที่ 3, ฉบับที่ 1 (ฉบับรวมที่ 4), (มกราคม-มิถุนายน 2560): 199.

สีเล ปติฏฺฐาย นโร สปญญเณ
อาตาปี นิปโก ภิกขุ

จิตฺตํ ปญฺญญจ ภาวยํ
โส อิมํ วิชฺชเย ชฏฺโผ⁵

โดยได้นำพุทธพจน์ดังกล่าวนั้นมาอธิบายขยายความโดยสรุป คือ หนทางที่จะถาวรรักษัว้นได้แก่ตณหานั้น จะมีได้ก็ด้วยการเจริญไตรสิกขา คือ สีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งจากหลักไตรสิกขานี้ พระพุทธโฆสจารย์ได้นำมาอธิบายไว้ดังนี้ว่า

หลักศีล พระพุทธโฆสจารย์อธิบายศีลในแง่ประเภทต่าง ๆ โดยจะเน้นปาริสุทธิศีล 4 ซึ่งถือเป็นศีลสำคัญที่ภิกษุพึงรักษา แล้วจึงอธิบายถึงลักษณะที่แสดงถึงความหมจดและความเศร้าหมองของศีล อานิสงส์ของการรักษาศีล และโทษของศีลวิบัติ จากนั้นจึงอธิบายถึงการนำอัฐงค์ 13 ประการ มาเป็นข้อปฏิบัติขุดเกลากิเลสเพื่อชำระศีลให้บริสุทธิ์ยิ่งขึ้น

หลักสมาธิ พระพุทธโฆสจารย์ได้อธิบายในแง่ของความหมายประเภทของสมาธิแบบต่าง ๆ ความผ่องแผ้วและความเศร้าหมองของสมาธิ โดยจะเน้นถึงวิธีการเจริญสมาธิภาวนา 40 วิธี อันได้แก่ กสิณ 10 อสุภะ 10 อนุสติ 10 พรหมวิหาร 4 อาหาเรปฏิกูลสัณญญา จตุธาตฺว-วัตถาน และอรุปกัมมัฏฐาน 4 อันเป็นไปตามจริตอัธยาศัยของผู้ปฏิบัติ โดยอธิบายทั้งคุณสมบัติของผู้ปฏิบัติ คุณสมบัติของผู้สอน วิธีการเรียนกัมมัฏฐาน รวมถึงขั้นตอนในการปฏิบัติแต่ละวิธีอย่างละเอียด อันนำไปสู่ผลคือ การบรรลุลุณามันต่าง ๆ ทำยที่สุดได้อธิบายถึงอานิสงส์ของการเจริญสมาธิ คือ การได้อภิญญา 5

หลักปัญญา พระพุทธโฆสจารย์อธิบายถึงลักษณะของปัญญาประเภทของปัญญา และวิธีการเจริญปัญญา โดยมีภูมิอารมณ์ที่ใช้ 6 ประการ คือ ชันธ อายตนะ ธาตุ อินทริย อริยสัจ และปัจจุสมุปบาท

⁵ ส.ส. 20/61/15 (บาลี.มมร)

และได้อธิบายถึงทางแห่งความหลุดพ้น คือ วิสุทธิ 5 อันเป็นความบริสุทธิ์ที่เกิดจากการปฏิบัติตามแนวทางของการเจริญปัญญา โดยได้อธิบายถึงวิธีการที่จะนำไปสู่ความบริสุทธิ์ในแต่ละขั้น ตั้งแต่ทิวฐวิสุทธิ กังขาวิตรณวิสุทธิ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ และญาณทัสสนวิสุทธิ อันเป็นความบริสุทธิ์ที่ทำให้เป็นพระอรหันต์ และท้ายที่สุดได้อธิบายถึงอานิสงส์ของการเจริญปัญญา

แนวคิดหลักที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรค เป็นการนำเสนอแนวทางการปฏิบัติที่ปรากฏเป็นระบบชัดเจน ดังจะได้อธิบายเรื่องของทฤษฎีระบบต่อไป

3. แนวคิดเรื่องระบบ

ระบบ หมายถึง สิ่งต่าง ๆ ที่อยู่ร่วมกันและต่างทำหน้าที่ของตนอย่างมีระเบียบ เพื่อให้บรรลุจุดหมายปลายทางที่กำหนดไว้ หรืออาจหมายถึงผลรวมของหน่วยย่อยซึ่งทำงานเป็นอิสระจากกัน แต่มีปฏิริยาสัมพันธ์กัน เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้⁶

ในสิ่งแวดล้อมของเรามีระบบอยู่ทั่วไป อาทิ ระบบจราจร ระบบขนส่ง ระบบโทรศัพท์ ระบบธนาคาร ระบบสังคม ระบบโรงเรียน ระบบการเก็บข้อมูล ระบบการย่อยอาหาร ระบบการหายใจ และสิ่งต่างๆ อีกนับไม่ถ้วน⁷ Ludwig Von Bertalanfy นักชีววิทยาได้เสนอทฤษฎี

⁶ ทศนา แคมมณี, *ศาสตร์การสอน องค์ความรู้เพื่อการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ*, พิมพ์ครั้งที่ 5, (กรุงเทพมหานคร: ด้านสุภาการพิมพ์, 2550), 198.

⁷ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช บัณฑิตศึกษา สาขาวิชาศึกษาศาสตร์, *ประมวลสาระชุดวิชา การจัดระบบทางการศึกษา หน่วยที่ 1-2* (กรุงเทพมหานคร:

ระบบทั่วไปว่า ไม่ว่าจะเป็ระบบกายภาพ ชีวภาพ หรือแม้กระทั่งระบบสังคมก็จะประกอบด้วยองค์ประกอบต่าง ๆ ที่เรียกว่าระบบย่อย (Subsystems)⁸ เป็นการชี้ให้เห็นว่าทุกสิ่งทุกอย่างในโลกใบนี้ที่ดำเนินไปได้ได้อย่างเรียบร้อยล้วนต่างก็มีระบบอยู่ทั้งสิ้น ซึ่งบางอย่างเป็ระบบที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ และระบบบางอย่างก็เกิดขึ้นจากความตั้งใจในการทำให้เกิดมีขึ้น

ตามหลักการของทฤษฎีระบบ ซึ่งทศนา แคมมณี ได้กล่าวไว้ว่า ระบบจะต้องประกอบไปด้วยสิ่งสำคัญอย่างน้อย 3 สิ่งด้วยกัน⁹ คือ

- 1) องค์ประกอบสำคัญของระบบ
- 2) ความสัมพันธ์ขององค์ประกอบต่าง ๆ ของระบบนั้น
- 3) เป้าหมาย หรือจุดหมายของระบบนั้น

ซึ่งผู้ศึกษาพบว่า รายละเอียดต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในเนื้อหาของคัมภีร์วิสุทธิธรรมรค แม้จะมีการกล่าวอธิบายแยกไว้อยู่ในปริจเฉทต่าง ๆ แต่ก็สามารถนำมาแยกแยะและจัดเป็องค์ประกอบ พร้อมทั้งสามารถอธิบายความสัมพันธ์และระบุจุดมุ่งหมายของระบบได้ ซึ่งระบบดังกล่าวนี้อาจเรียกได้ว่าเป็นระบบการเรียนการสอนกัมมัฏฐาน เพราะครอบคลุมตัวแปรเกี่ยวกับผู้เรียน ผู้สอน บริบทของการเรียนการสอน กระบวนการเรียนการสอน และผลผลิตของการเรียนการสอน¹⁰ ซึ่งระบบ

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2536), 7.

⁸ พระมหาพิศิษย์ ธีรปญโญ, “การบริหารจัดการสำนักกรรมฐาน: ศึกษาเฉพาะกรณีสัตยา นารายัน โกเอ็นก้า,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุฒวิทยาลัย, 2541), 19.

⁹ ทศนา แคมมณี, *ศาสตร์การสอน องค์ความรู้เพื่อการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ*, 198.

¹⁰ เรื่องเดียวกัน, 479.

การเรียนการสอนกัมมัฏฐานนี้มีเป้าหมายคือ การนำผู้ปฏิบัติบรรลุทางแห่งความบริสุทธิ์ คือ พระนิพพาน อันเป็นเป้าหมายหลักของพระพุทธศาสนา โดยมีรายละเอียดขององค์ประกอบสำคัญของระบบและความสัมพันธ์ของระบบ ดังต่อไปนี้

4. องค์ประกอบของระบบการเรียนการสอน กัมมัฏฐานในคัมภีร์วิสุทธิมรรค

เมื่อพิจารณาถึงองค์ประกอบที่มีส่วนสำคัญในการปฏิบัติกัมมัฏฐานเพื่อการบรรลุมรรคผลนิพพาน ตามที่ได้กล่าวถึงในคัมภีร์วิสุทธิมรรคนั้น หากทำการแยกแยะและจำแนกเป็นองค์ประกอบหลักในระบบการเรียนการสอนกัมมัฏฐานจะประกอบด้วยองค์ประกอบดังนี้

- 1) อาจารย์ผู้สอนกัมมัฏฐาน
- 2) ผู้ปฏิบัติกัมมัฏฐาน
- 3) สภาพแวดล้อมในการปฏิบัติกัมมัฏฐาน
- 4) วิธีการเรียนการสอนและการปฏิบัติกัมมัฏฐาน
- 5) ผลผลิตของการปฏิบัติกัมมัฏฐาน

ซึ่งองค์ประกอบแต่ละประการ มีรายละเอียดของคุณสมบัติและลักษณะดังต่อไปนี้

1) อาจารย์ผู้สอนกัมมัฏฐาน

อาจารย์ถือเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการให้แนวทางในการปฏิบัติกัมมัฏฐาน ซึ่งคุณสมบัติที่สำคัญของอาจารย์ผู้สอนกัมมัฏฐานต้องมีคุณสมบัติ คือ

1.1) มีกัลยาณมิตรธรรม

ในกัมมัฏฐานคหณนิเทศ ปริจเฉทที่ 3 วิสุทธิมรรค ได้พูดถึงคุณสมบัติของผู้สอนกัมมัฏฐานที่ว่าต้องมีลักษณะเป็นกัลยาณมิตร โดยมีคุณธรรม 7 ประการคือ

ปิโย ครุ ภาวนีโย วตฺตา จ วจนฺทฺขโม
คฺมภีรฺว จ กถํ กตฺตา โน จฺญฺจาเน นีโยชโก¹¹

โดยได้อธิบายถึงที่มาลักษณะของกัลยาณมิตรแต่ละอย่างว่า

(1) ปิโย เป็นที่รัก ครุ เป็นที่เคารพ ภาวนีโย เป็นที่น่าสรรเสริญ จะเกิดได้เพราะความเป็นผู้สมบุรณ์ด้วยศรัทธาต่อปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า และเชื่อในเรื่องกรรมและการให้ผลของกรรม

(2) วตฺตา เป็นผู้สามารถว่ากล่าวศิษย์ และ วจนฺทฺขโม อดทนต่อถ้อยคำล่วงเกิน จะเกิดได้เพราะความเป็นผู้สมบุรณ์ด้วยศีล

(3) คฺมภีรฺว กถํ กตฺตา เป็นผู้สามารถชี้แจงถ้อยคำอันลุ่มลึก จะเกิดได้เพราะความเป็นผู้บริบูรณ์ด้วย สุตตะ คือ ได้ยิน ได้ฟัง ได้ศึกษามาก มกฺนฺอย สันโดษ ไม่คลุกคลีด้วยหมู่อันเกิดจากจาคะ

(4) โน จฺญฺจาเน นีโยชโก ไม่เป็นผู้แนะนำในทางที่ไม่ควร จะเกิดได้เพราะเพียรพยายามในการทำประโยชน์ตนและคนอื่น และมี

¹¹ อัง.สตุตทก. 33/34/23 (บาลี.มมร)

สติตั้งมั่นในทางดี พร้อมทั้งมีสมาธิและปัญญา

1.2) เป็นพหูสูต

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้อธิบายถึงลักษณะของผู้สอนกัมมัฏฐานที่สามารถสอนได้ดีที่สุดคือ พระพุทธเจ้า หากไม่มีก็ให้เข้าหาพระอสีตีสาวก พระอริยบุคคลชั้นต่าง ๆ เมื่อไม่มีก็แสวงหาปุถุชนผู้ได้ฌาน ผู้ทรงพระไตรปิฎก ผู้ทรงทวิปิฎก ผู้ทรงเอกปิฎก ผู้ชำนาญพระสูตร แม้นิกายหนึ่ง พร้อมทั้งอรรถกถา และเป็นลัทธิ การเป็นพหูสูตและเป็นลัทธิคือ มีความละเอียดถือเป็นคุณสมบัติที่สำคัญของการเป็นผู้สอนกัมมัฏฐาน โดยให้เหตุผลว่า ภิกษุผู้เป็นพหูสูต ย่อมเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งแบบแผน ตามรักษาวงศ์ รักษาประเพณี เป็นอาจารย์ผู้ถือตามอาจารย์มัตติ ไม่ถือแต่อัตโนมัตติ โดยท่านกล่าวให้เห็นความสำคัญว่า พระชินาสพยอมบอกได้แต่ทางที่ตนได้บรรลุ แต่ภิกษุพหูสูตนั้น สามารถบอกกัมมัฏฐานให้กว้างขวาง เพราะว่าท่านได้ไปหาอาจารย์เรียนและสอบถามมาอย่างดีแล้ว ดังนั้น เมื่อจะมาสอนกัมมัฏฐานศิษย์ ก็จะกำหนดพระสูตร และเลือกมาสอนให้เป็นสัปปายะแก่ศิษย์¹² อาจกล่าวได้ว่า ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้ให้ความสำคัญของผู้สอนกัมมัฏฐานที่เป็นพหูสูต ในฐานะที่เป็นคุณสมบัติที่จะทำให้การเรียนการสอนเกิดผลสัมฤทธิ์แก่ผู้ปฏิบัติ

1.3) รู้จิตอัธยาศัยของศิษย์

ในคัมภีร์กล่าวถึงเรื่องของจิต โดยได้อธิบายลักษณะและ

¹² พระพุทธโฆสเถระ, *คัมภีร์วิสุทธิมรรค*, แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) (กรุงเทพมหานคร: ประยูรวงศ์พันธ์ที่ตั้งจำกัด, 2547), 163.

วิธีการสังเกตดูคนแต่ละจริต และกัมมัฏฐานที่เหมาะสมกับแต่ละจริต เพื่อให้สามารถเลือกกัมมัฏฐานที่เหมาะสม ดังนี้

ตารางที่ 1 แสดงจริตกับกัมมัฏฐานที่เหมาะสมกัน

จริต	กัมมัฏฐานที่เหมาะสม
ราคจริต	อสุภะ 10, กายคตาสติ, ญตกสิณ, อาโลกกสิณ, อากาศกสิณ
โทสจริต	วัณณกสิณ, พรหมวิหาร 4, ญตกสิณ, อาโลกกสิณ, อากาศกสิณ
โมหจริต	อานาปานสติ, ญตกสิณ, อาโลกกสิณ, อากาศกสิณ
วิตกจริต	อานาปานสติ, ญตกสิณ, อาโลกกสิณ, อากาศกสิณ
สัทธาจริต	อนุสสติ 6, ญตกสิณ, อาโลกกสิณ, อากาศกสิณ
พุทธิจริต	มรณานุสสติ, อุปสมานุสสติ, อาหาเรปฏิกูลสังขยา, จตุธาตววัตถาน, ญตกสิณ, อาโลกกสิณ, อากาศกสิณ

การเลือกกัมมัฏฐานให้เหมาะสมกับจริตถือเป็นการ
ให้แนวทางแก่พระอาจารย์ผู้สอนกัมมัฏฐานเพื่อจะได้มีหลักในการ
พิจารณาเลือกกัมมัฏฐานให้เหมาะสมกับจริตของศิษย์แต่ละคน ซึ่งใน
คัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวว่าการเลือกกัมมัฏฐานนั้น เป็นหน้าที่ของ
พระอาจารย์ผู้ได้เจโตปริยญาณ จึงจะทราบถึงกัมมัฏฐานที่เหมาะสมกับจริต
แต่หากไม่มีคุณวิเศษดังกล่าว ก็เป็นหน้าที่ของอาจารย์ที่ควรถามศิษย์ว่า
มีจริตอะไร มีความถนัดในการทำกัมมัฏฐานเช่นไร และเลือกกัมมัฏฐาน
ให้เหมาะสมกับจริตของศิษย์นั้น

2) ผู้ปฏิบัติกัมมัฏฐาน

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวถึงคุณสมบัติของผู้ปฏิบัติกัมมัฏฐานไว้หลายประการ ซึ่งเมื่อพิจารณาแล้วพบว่า ผู้ปฏิบัติกัมมัฏฐานที่คัมภีร์วิสุทธิมรรคนั้นกล่าวถึง คือ พระภิกษุในพระพุทธศาสนา ทำให้เห็นได้ว่าผู้บรรลุสู่ความบริสุทธิ์คือมรรคผลนิพพานนี้ เป็นหนทางของพระภิกษุ ซึ่งคุณสมบัติของพระภิกษุที่ต้องมีในการฝึกปฏิบัติ มีดังนี้

2.1) ศีล

คุณสมบัติข้อนี้เป็นคุณสมบัติที่สำคัญมากสำหรับผู้ปฏิบัติที่ปฏิบัติเพื่อมุ่งสู่การบรรลุมรรคผลนิพพาน ศีลนับได้ว่าเป็นรากเหง้าเป็นทางแห่งการชำระกายและวาจาให้สะอาด อันเป็นพื้นฐานที่จะนำผู้ปฏิบัติให้ดำเนินไปสู่การเจริญสมาธิได้ สำหรับศีลที่ปรากฏเป็นข้อหลักในคัมภีร์วิสุทธิมรรค คือ ปาวิสุทธิศีล 4 อันได้แก่ ปาฏิโมกขสังวรศีล อินทริยสังวรศีล ปัจจยสันนิสิตศีล อาชีวนปาวิสุทธิศีล ซึ่งถือเป็นหลักปฏิบัติที่มีใช้เพียงศีล 227 ที่ควบคุมเพศภาวะของการเป็นพระภิกษุ แต่ครอบคลุมถึงวิถีชีวิตของพระภิกษุทั้งหมด เพื่อการรักษาคือให้่องใสอย่างแท้จริง

2.2) ธุตงค์ 13

คุณสมบัตินี้เป็นไปเพื่อการขุดเกลากิเลส เป็นองค์คุณของผู้มุ่งความบริสุทธิ์ในการดำเนินชีวิต เพราะครอบคลุมเรื่องการใช้ปัจจัย 4 ตามมีตามได้ เพื่อขุดเกลาคความทะยานอยาก และป้องกันความฟุ้งเฟ้อจากการใช้ปัจจัย 4 ซึ่งจะนำไปสู่การท้อถอยในการทำสมาธิเพียรในระหว่างการปฏิบัติ และทำให้ไม่เสียเวลาในการปฏิบัติ

2.3) อธิษาศัย 6

คุณสมบัติของผู้ที่จะสามารถบรรลุโลกุตตรธรรมได้ คือ
อโลภชฌาสัย (มีอติศัยไม่โลภ) อโทสชฌาสัย (มีอติศัยไม่มักโกรธ)
อโมหสชฌาสัย (มีอติศัยไม่หลง) เนกขัมมชฌาสัย (มีอติศัยในการ
ประพฤติพรหมจรรย์) วิเวกชฌาสัย (มีอติศัยในการปลีกวิเวก) นิสสร-
ณชฌาสัย (มีอติศัยในการออกจากภพ) อาจกล่าวได้ว่า คุณสมบัติ
ข้อนี้เป็นทัศนคติที่มีอยู่ในตัวผู้ปฏิบัติ ที่จะส่งผลให้เกิดความมุ่งมั่นและ
ความก้าวหน้าในการปฏิบัติ

2.4) อธิมุตติ

การเป็นผู้น้อมจิตไปในสมาธิ นักในการทำสมาธิ เป็น
คุณสมบัติที่ทำให้เกิดความหนักแน่นมั่นคงในการปฏิบัติสมาธิ

2.5) จริต 6

คุณสมบัติประจำตัวของแต่ละคนที่ฝึกปฏิบัติ โดยจริตนี้
แบ่งตามพื้นเดิมของจิต คือ ราคจริต โทสจริต โมหจริต วิตกจริต สัทธา-
จริต และพุทธิจริต หรือเป็นจริตที่ผสมผสานกัน ซึ่งในคัมภีร์วิสุทธิมรรค
ได้ให้หลักการในการตรวจสอบจริตของตนเอง โดยพิจารณาจาก
อิริยาบถ การทำงาน อาหารที่บริโภค การเห็น และความเป็นไป
แห่งธรรมที่ประพฤติ โดยคุณสมบัติเรื่องของจริตนี้ เป็นเรื่องที่อาจารย์
ผู้สอนจะต้องรู้ หรือตัวผู้ปฏิบัติจะต้องรู้ตนเอง เพราะจะเกี่ยวข้องกับวิธี
การที่จะต้องเลือกให้เหมาะสมกับจริตของตนเอง อันจะนำไปสู่ความ
ก้าวหน้าในการปฏิบัติ

3) สภาพแวดล้อมในการปฏิบัติกัมมัฏฐาน

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้กล่าวถึงสภาพแวดล้อมซึ่งมีผลต่อการปฏิบัติกัมมัฏฐาน โดยให้หลักในการพิจารณา ดังนี้

3.1) เลือกสถานที่ที่เหมาะสมในการปฏิบัติกัมมัฏฐาน โดยควรอยู่ในที่เดียวกับอาจารย์ผู้สอนกัมมัฏฐาน แต่ถ้าอยู่แล้วไม่มีความสุข ก็ให้ไปอยู่วัดใกล้ ๆ มีปัญหาที่มาสอบถาม แต่ถ้าหากไม่ได้ที่ เช่นนั้น ต้องไปในที่ไกล ๆ ก็ควรเรียนกัมมัฏฐานโดยถามข้อสงสัยให้หมด แล้วจึงแสวงหาสถานที่ ซึ่งมีลักษณะดังนี้

3.1.1) เว้นสถานที่ที่ไม่เหมาะสมแก่การปฏิบัติ 18 ประการ โดยสรุป คือ สภาพวัดไม่ใหญ่ไม่ซำรุด ไม่กำลังสร้างใหม่ หรือมีคนเข้ามาวัดมาก สถานที่ที่ตั้งต้องไม่ติดทางหลวง ติดป่า ติดไร่ ติดท่า ติดชายแดน ในวัดต้องไม่มีต้นไม้ออก ไม้ผล มีสระน้ำที่ทำให้คนเข้ามา พลุกล่าน และเว้นสถานที่ที่ไปอยู่แล้ว ไม่มีความสุข หรือหาอาจารย์ คอยช่วยแนะนำไม่ได้

3.1.2) สถานที่ที่เหมาะสมกับการปฏิบัติ มีลักษณะ 5 ประการ คือ

- (1) เป็นสถานที่ไม่ไกล ไม่ใกล้ เดินทางไปมา สะดวก
- (2) กลางวันไม่พลุกล่าน กลางคืนเงียบสงัด
- (3) ไม่มียุ่ง ไม่มีสัตว์เลื้อยคลาน ไม่มีลมแดด รบกวน
- (4) หาปัจจัย 4 คือ จีวร อาหาร เสนาสนะ และ ยารักษาโรคได้ไม่ยาก

(5) มีพระเถระพหูสูต ทรงธรรม ทรงวินัย แก้ไข ปัญหาให้ได้

โดยสรุปลักษณะสถานที่ที่เหมาะสมแก่การปฏิบัติ คือ เป็นสถานที่ที่เดินทางไปมาสะดวก ไม่มีสิ่งรบกวนการปฏิบัติทั้งคน และสัตว์หาปัจจัย 4 ได้ง่าย และที่สำคัญคือ มีพระผู้เป็นพหูสูตที่จะแนะนำการปฏิบัติให้ได้ ซึ่งลักษณะดังกล่าวเป็นการแสดงลักษณะของสถานที่ในแง่ของการเป็นวัดหรือสำนักปฏิบัติธรรม มากกว่าการปฏิบัติแบบอยู่จุดคงค์ในป่า

3.2) ทำสภาพแวดล้อมให้มีสัปปายะ 7 อันจะทำให้สมาธิก้าวหน้า ซึ่งในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้กล่าวถึงไว้ในตอนอธิบายการรักษาอัปนาสมาธิว่า ต้องสร้างสภาพแวดล้อมให้เหมาะแก่การทำสมาธิโดยใช้หลักสัปปายะ 7 คือ

(1) อวาสสัปปายะ เลือกสถานที่ที่อยู่แล้วนิมิตที่ไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ไม่หายไป

(2) โคจรสัปปายะ เลือกสถานที่ที่ไม่ไกลเกิน 2 กิโลเมตรจากหมู่บ้านที่สามารถบิณฑบาตเลี้ยงชีพได้อย่างบริบูรณ์

(3) ภัสสะสัปปายะ คือ เว้นจากตึรัจฉานกถา 32 อันได้แก่ คุยเรื่องการเมือง ปัญหาเรื่องกำเนิดโลก เป็นต้น ซึ่งขัดขวางการปฏิบัติกัมมัฏฐาน ทำให้ใจฟุ้งซ่าน และให้พุดถ้อยคำที่เกี่ยวกับความมักน้อย สันโดษ ในกถาวัตถุ 10 และเมื่อพุดก็พุดแต่พอประมาณ

(4) บุคคลสัปปายะ คือ เว้นจากบุคคลที่ชอบแต่งตัวหรือพุดตึรัจฉานกถา

(5) โภชนะสัปปายะ คือ เลือกอาหารที่บริโภคแล้ว

ทำให้ทำสมาธิได้ดี ซึ่งแต่ละคนไม่เหมือนกัน บางคนชอบรสเปรี้ยว บางคนชอบรสหวาน บางคนชอบรสเค็ม ขึ้นอยู่กับแต่ละบุคคล

(6) อากาศสัปปายะ คือ เลือกอากาศที่ไม่อบอ้าว อยู่แล้วสมาธิก้าวหน้า

(7) อิริยาบถสัปปายะ คือ ในอิริยาบถยืน เดิน นั่ง นอน ถ้าอยู่ในอิริยาบถไหนมากแล้วสมาธิดี ให้เลือกอยู่ในอิริยาบถนั้น ซึ่งควรใช้วิธีการทดลองอยู่ในอิริยาบถแต่ละอย่างนั้น อย่างละ 3 วัน

โดยสรุปแล้วในคัมภีร์วิสุทธิมรรคแสดงให้เห็นว่า สภาพแวดล้อม ทั้งสถานที่ คนที่อยู่รอบข้าง อากาศ อาหาร รวมถึงอิริยาบถล้วนมีผลต่อการทำสมาธิให้ก้าวหน้าทั้งสิ้น และเป็นสิ่งสำคัญที่จะต้องให้ความใส่ใจในการเลือก หรือสร้างให้เกิดขึ้นอย่างเหมาะสม

4) วิธีการเรียนการสอน

4.1) วิธีการเรียนกัมมัฏฐาน ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้กล่าวถึง สิ่งที่ต้องทำก่อนการเรียนกัมมัฏฐาน คือ

4.1.1) การถวายตัวเป็นศิษย์แก่พระพุทธเจ้าและอาจารย์ผู้สอนกัมมัฏฐาน ถือเป็นกิจที่ต้องทำ เพราะเป็นการแสดงความตั้งใจในการที่จะศึกษาเล่าเรียนกัมมัฏฐานของผู้ปฏิบัติ อันจะส่งผลให้ผู้เรียนเป็นผู้ว่าง่ายพร้อมจะรองรับคำแนะนำในการปฏิบัติ ทำให้ได้รับการสงเคราะห์ทั้งอามิสและธรรมะคือ การสั่งสอนจากอาจารย์ หากไม่ได้ถวายตัวไว้ ผู้ปฏิบัติก็จะประพฤติดตามใจตนเอง หรือขาดที่พึ่ง ทำยที่สุดอาจลาสิกขาไปได้ โดยในการถวายตัวเป็นศิษย์ ศิษย์ที่อาจารย์จะบอกกัมมัฏฐานให้ จะต้องแสดงความตั้งใจในการเรียนกัมมัฏฐานถึงขนาดยอมสละแม้ชีวิตตัวเองให้แก่อาจารย์ได้ จึงจะใช้ได้

4.1.2) การตัดปlico โภธ ซึ่งมี 2 ลักษณะ คือ

(1) มหาปlico โภธ เป็นเครื่องกังวลที่จะขัดขวาง ทำให้ไม่สามารถปฏิบัติกัมมัฏฐานได้ 10 อย่าง คือ อาวาส ตระกูล หม่อมคณะ การงาน การเดินทาง ญาติพี่น้อง ความเจ็บป่วย การศึกษา และฤทธิ์

(2) ชุททกปlico โภธ เป็นเครื่องกังวลเล็กๆ น้อยๆ ที่อาจทำให้เกิดความรำคาญใจในการปฏิบัติ คือ ตัดผม ขน เล็บที่ยาว ซ่อมแซมเครื่องนุ่งห่มที่ขาด ทำความสะอาดเตียง ตั้ง เสนาสนะให้สะอาด

การตัดปlico โภธนี้ เป็นสิ่งที่ผู้ปฏิบัติไม่ควรละเลย เป็นการทำให้เบาใจ และปล่อยวาง พอที่จะให้ใจตั้งมั่นในการปฏิบัติ ไม่มีสิ่งที่เป็นอุปสรรคมาคอยขัดขวางได้

4.1.3) การเข้าหาอาจารย์ผู้ให้กัมมัฏฐาน โดยมีแนวปฏิบัติคือ ถ้าสามารถหาอาจารย์ผู้ให้กัมมัฏฐานที่อยู่ในวัดเดียวกันได้ดีที่สุด แต่ถ้าไม่ได้ก็ต้องเดินทางไปหาอาจารย์ โดยในคัมภีร์ได้นำเอา อาคันตุกวัตร คมิกวัตร มาเป็นวิธีการในการเข้าหาผู้สอนกัมมัฏฐาน รวมกับนำอันเตวาสิกวัตร มาเป็นแบบอย่างในการปฏิบัติต่ออาจารย์ โดยการทำความดีจนกระทั่งอาจารย์ยอมรับเข้าเป็นศิษย์

4.2) วิธีการสอนกัมมัฏฐาน อาจารย์ผู้สอนสามารถใช้วิธีการสอนได้ 3 วิธี คือ

(1) สำหรับผู้ที่เรียนกัมมัฏฐานเป็นปกติ อาจารย์สาธยายต่อหน้าศิษย์ 1-2 ครั้ง แล้วจึงให้ไปปฏิบัติ

(2) สำหรับอาจารย์ผู้สอนที่อยู่ประจำสำนัก ลูกศิษย์

ไม่ได้อยู่ด้วย ให้สอนให้ทุก ๆ ครั้งที่ศิษย์มาหา

(3) สำหรับลูกศิษย์ที่เรียนแล้วต้องการไปที่อื่น อาจารย์จะสอนให้โดยพอดี ไม่ให้ยาวเกินไป หรือไม่ให้สั้นเกินไป และให้ศิษย์ไปปฏิบัติเอง

ในการสอนกัมมัฏฐานนั้น คัมภีร์วิสุทธิมรรคได้ยกตัวอย่าง การสอนปฐมวิกิตินว่า ต้องสอนให้ผู้เรียนได้รู้หลัก 9 ประการ คือ โทษของ กสิณ วิธีการทำกสิณ วิธีการบริกรรมในกสิณ ประเภทนิมิตที่เกิดขึ้น ประเภทของสมาธิที่ได้ สิ่งที่เป็นที่สบายและไม่สบายต่อการปฏิบัติ สิ่งที่ทำให้อุปนาสมาธิเกิดขึ้นได้คือความเพียรในการปฏิบัติ และสิ่งที่เกิดขึ้นเมื่อสมาธิเป็นอุปนา (วิถิแห่งอุปนา) และในการสอนกัมมัฏฐาน ผู้สอนควรสอนให้ตรงจริตของผู้เรียนสมาธิจึงจะก้าวหน้า

5) วิธีการปฏิบัติกัมมัฏฐานและผลผลิตจากการปฏิบัติ

วิธีการปฏิบัติกัมมัฏฐานนี้ถือเป็นแนวคิดหลักของคัมภีร์วิสุทธิมรรค ที่ได้ให้รายละเอียดของการปฏิบัติไว้อย่างเป็นขั้นตอน ทั้งในระดับ สมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐาน และสามารถจัดเป็นระบบการปฏิบัติกัมมัฏฐาน ซึ่งมีรายละเอียดโดยสรุปดังต่อไปนี้

5.1) ระบบการปฏิบัติสมถกัมมัฏฐาน

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค กล่าวถึงวิธีการปฏิบัติสมถกัมมัฏฐาน ซึ่งแยกเป็นทั้งหมด 40 วิธี โดยได้อธิบายรายละเอียดวิธีการปฏิบัติของแต่ละวิธี พร้อมทั้งแยกแยะถึงลักษณะของการปฏิบัติทั้ง 40 วิธีนั้น ในแง่ความแตกต่างของอารมณ์ วิธีการ และผลที่จะเกิดขึ้นจากการปฏิบัติ โดยสามารถจัดแบ่งหมวดหมู่ตามอารมณ์ที่ใช้ และผลของการ

ปฏิบัติได้ดังนี้

อารมณ์ที่ใช้ในกัมมัฏฐาน 40 วิธี

(1) อารมณ์ที่เป็นนิมิต คือ มีรูปร่างปรากฏสัมผัสได้ชัดเจนทางประสาทสัมผัสทั้ง 5 ได้แก่ กสิณ 10 อสุภะ 10 อานาปานสติ กายคตาสติ

โดยกสิณ และอสุภะ 20 วิธีนี้ จะใช้นิมิตอันเป็นสิ่งที่มิอยู่ภายนอกตัวมาเป็นอารมณ์ เป็นนิมิตหยาบ จับต้องได้อย่างเป็นรูปธรรม ในการทำกัมมัฏฐานจึงต้องมีการอธิบายขั้นตอนวิธีการทำ วิธีการพิจารณา เช่นวิธีการทำองค์กสิณ หลักการตั้งองค์กสิณ การกำหนดนิกกสิณ และการหาอสุภะ วิธีการกำหนดและเพ่งพิจารณาอสุภะ ส่วนอานาปานสติ และกายคตาสติ ใช้นิมิตเป็นสิ่งที่เนื่องอยู่ในร่างกายนี้เป็นอารมณ์ จึงไม่ต้องมีพิธีรีตองในการทำหรือหานิมิต แต่จะมีขั้นตอนในการเรียนรู้และฝึกทำ ที่ต้องพัฒนาเป็นไปตามลำดับขั้น เนื่องจากอารมณ์นั้นเป็นของละเอียดอ่อน แม้เป็นของที่มีอยู่ในตัว แต่ก็ต้องอาศัยการสังเกต หรือจดจำ

(2) อารมณ์ที่เป็นสภาวะธรรม ได้แก่ พุทธานุสติ ธัมมานุสติ สังฆานุสติ สีลานุสติ จาคานุสติ เทวตานุสติ อุปสมมานุสติ มรณานุสติ อหारेปฏิบัติกุศลสัญญา จตุธาตุววัตถาน วิญญาณ์ญายตนะ และเนวสัญญานาสัญญายตนะ

โดยอารมณ์ตั้งแต่พุทธานุสติจนถึงจตุธาตุววัตถาน เป็นอารมณ์ที่เกิดจากการใช้ปัญญาพิจารณาไตร่ตรอง เป็นอารมณ์ที่เป็นนามธรรมล้วนๆ ไม่สามารถสัมผัสอารมณ์ได้ง่าย ดังนั้น ในวิธีการปฏิบัติจึงต้องใช้ปริยัติในการอธิบายขยายความ ทำนองบอกเล่าให้นึกตาม

จึงจะสามารถทำกัมมัฏฐานได้ ส่วนวิญญาณ์ญายตนะ และเนวส์ัญญานา
นาสัจญายตนะเกิดจากการใช้สภาวะธรรมอันเกิดสืบเนื่องจากผลแห่ง
การปฏิบัติ คือ วิญญาณ์ญายตนะ ต้องอาศัยอากาสนัญญายตนะ
มาเป็นอารมณ์ และเนวส์ัญญานา สัจญายตนะ ต้องอาศัย
อากิญจัญญายตนะมาเป็นอารมณ์ ดังนั้น หากไม่สามารถปฏิบัติจนเกิด
ผลอันเป็นธรรมข้างต้น ก็จะไม่สามารถที่จะปฏิบัติกัมมัฏฐานทั้ง 2 นี้ได้

(3) อารมณ์ที่เป็นทั้งนิमितและสภาวะธรรม (ในคัมภีร์วิสุทธิ-
มรรคกล่าวว่า เป็นอารมณ์ที่บอกไม่ถูก) คือ พรหมวิหาร 4 อากาสนัญ-
ญายตนะ และอากิญจัญญายตนะ ซึ่งพรหมวิหาร 4 เป็นอารมณ์ที่มีนิमित
ที่ต้องเป็นบุคคล ที่เป็นฐานอันจะทำให้เกิดอารมณ์ที่เป็นสังขารชั้นคือ
เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขาให้เกิดขึ้น มีลักษณะเป็นอารมณ์เฉพาะ
ดังนั้น จึงเป็นทั้ง 2 ประการ ส่วนอากาสนัญญายตนะ และอากิญจัญญา-
ยตนะ มีลักษณะเป็นสภาวะธรรมที่เกิดจากการอาศัยสัจญายตนะ เข้ามา
ทำให้เกิดกัมมัฏฐานขึ้น

ในแง่ผลที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติสมาธิ 40 วิธี

1) ได้ผลคือ อุปจารสมาธิ ได้แก่ พุทธานุสติ ธัมมานุสติ
สังฆานุสติ สีลานุสติ จาคานุสติ เทวตานุสติ อุปสมานุสติ มรณานุสติ
อาหาเรปฏิกูลสัญญา และจตุธาตuvwxyz

2) ได้ผลคือ อัปปนาสมาธิ แบ่งเป็นระดับ ดังนี้

- ฌาน 4 ได้แก่ กสิณ 10 และอานาปานสติ
- ฌาน 3 ได้แก่ พรหมวิหาร 3
- เฉพาะปฐมฌาน ได้แก่ อสุภะ 10 และกายคตาสติ
- เฉพาะจตุตถฌาน ได้แก่ อุเบกขาพรหมวิหาร และ
อรุปกัมมัฏฐาน

ซึ่งสามารถอธิบายอารมณ์ที่ใช้กับผลที่เกิดขึ้นได้ว่า อารมณ์ที่เป็นสภาวะธรรมอันเกิดจากการพิจารณาไตร่ตรองนั้น สามารถทำให้เกิดความสงบเพียงแค่เบื้องต้นไม่ถึงฉาน แต่เมื่ออารมณ์เป็นนิमित สามารถน้อมนำจิตให้สงบนิ่งได้ถึงขั้นฉาน

ในแง่ผลของการปฏิบัติที่นำไปสู่อัปนาสมาธินี้ ในคัมภีร์ได้ให้วิธีการในการรักษาอารมณ์จนเกิดอัปนาสมาธิ เรียกว่า อัปนา-โกศล 10 หรือวิธีการเพื่อนำไปสู่อัปนาสมาธิ ดังนี้

1) การทำวัตรดูให้สะอาด คือ การทำร่างกายให้สะอาด การทำข้าวเครื่องใช้ เสนาสนะให้สะอาด จะส่งผลต่อความก้าวหน้าในการปฏิบัติสมาธิ

2) การทำอินทริยให้สม่ำเสมอ คือ ทำศรัทธาให้เสมอกับปัญญา ทำวิริยะให้เสมอกับสมาธิ และทำสติให้มาก จะทำให้การปฏิบัติก้าวหน้า

3) ความฉลาดในการรักษานิमितที่ได้แล้ว

4) ยกจิตในสมัยที่ควรยก คือ เมื่อทำสมาธิแล้ว จิตหุดหู่ เจริญธรรมวิจยะ วิริยะ และปีติ

5) ข่มจิตในสมัยที่ควรข่ม คือ เมื่อทำสมาธิแล้ว จิตฟุ้งซ่าน เจริญปีติสัทธาธิ สมาธิ และอุเบกขา

6) พยุงจิตให้ร่าเริงในสมัยที่ควรทำให้ร่าเริง คือ เมื่อจิตไม่เบิกบาน ก็พิจารณาสังเวควัตถุ 8 และนึกถึงพุทธคุณ ธรรมคุณ สังฆคุณ

7) พงดูจิตเฉยในสมัยที่ควรพงดูเฉย คือ เมื่อจิตไม่หุดหู่ ไม่ฟุ้งซ่าน เบิกบานอยู่ ก็ประคองรักษาอารมณ์นี้ไว้

8) หลีกเว้นบุคคลที่ไม่มีสมาธิ

9) คบหาบุคคลที่มีสมาธิ

10) น้อมจิตไปในสมาธิ

5.2) ระบบการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค กล่าวถึงแนวทางการปฏิบัติวิปัสสนาไว้เป็นระบบ โดยมีขั้นตอน คือ อาศัยการเล่าเรียนและสอบถามในธรรมที่เป็นภูมิของวิปัสสนา อยู่ 6 ประการ คือ ชั้น 5 आयตนะ 12 ธาตุ 18 อินทรีย์ 22 อริยสัจ 4 และปัจจุสมุปบาท เมื่อได้ศึกษาโดยทางปริยัติจนแตกฉาน และอาศัยการทำศีล และสมาธิให้เกิดขึ้นเป็นฐานรากแล้วก็นำไปสู่ตัวปัญญา ซึ่งเป็นไปตามหลักการที่กล่าวไว้ในวิสุทธิ 7 ในพระไตรปิฎกตามลำดับ คือ ศีลวิสุทธิ จิตตวิสุทธิ ทิฏฐิวิสุทธิ กังขา-วิตरणวิสุทธิ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ และญาณทัสสนวิสุทธิ การบังเกิดขึ้นของวิปัสสนา จะเกิดตั้งแต่ทิฏฐิ-วิสุทธิ จนถึงญาณทัสสนวิสุทธิ¹³

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้กล่าวถึงขั้นตอนของการเกิดทิฏฐิ-วิสุทธิ ใน 2 เส้นทาง คือ สมถยานิก และวิปัสสนายานิก

(1) สมถยานิก เกิดจากการออกจากฌาน แล้วพิจารณาองค์ฌาน ให้ปรากฏโดยความเป็นรูปนาม ให้เห็นสามัญญลักษณะ

(2) วิปัสสนายานิก ใช้การกำหนดธาตุ 4 ในอาการ 32 ในร่างกายมาเป็นฐาน แล้วพิจารณาแยกแต่ละอาการนั้น ให้เห็นสักแต่ว่าเป็นธาตุอันเกิดขึ้นจากองค์ประกอบหลาย ๆ ประการมารวมกัน และให้เป็นปรากฏโดยความเป็นรูปนาม หรือใช้การกำหนดธาตุ 18 หรือ

¹³ พระมหาวิมลชัย วุฑฒิชโย, “การศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบการพัฒนาจิตของกรรมฐาน 5 สายในสังคมไทย” วารสารธรรมสารา, ปีที่ 6, ฉบับที่ 1 (ฉบับรวมที่ 10), (มกราคม-มิถุนายน 2563): 18.

ขั้นที่ 5 ให้เห็นโดยความเป็นนามรูป เมื่อเห็นสิ่งที่ปรากฏในร่างกายนี้ ตามความเป็นจริงโดยการเป็นนามรูป (ยถาภูตญาณทัสสนะ) ก็จะทำให้เกิดความไม่ลุ่มหลงในนามและรูป ครอบงำสัตตัตถ์สัญญา (ความรู้ว่าเป็น สัตว์) เสีย เป็นทิวฏฐิวิสุทธิ

เมื่อกำหนดรู้เหตุปัจจัยของนามรูป จนละความสงสัยทั้งในอดีตกาล อนาคตกาล และปัจจุบันกาล เกิดยถาภูตญาณทัสสนะ สัมมาทัสสนะ กังขาวิตรณะ จึงเป็นกัณฐาวิตรณวิสุทธิ

เมื่อทำความเพียรในกาลปัสสัมสนะ จนเกิดกาลปัสสัมสนญาณอันเป็นปัญญาที่กำหนดรู้ย่อในธรรมทั้งหลายขึ้นสู่ไตรลักษณ์ จนเพิกถอนทิวฏฐิ มานะ ความใคร่ได้แล้ว ก็อย่างเข้าสู่ตรุณวิปัสสนาญาณ คือ อุทัพพญาณ อันเป็นปัญญาเห็นเนื่อง ๆ ถึงความผันแปรของปัจจุบันธรรมทั้งหลาย ซึ่งจะมีวิปัสสนูปกิเลสเกิดขึ้น เมื่อกำหนดรู้วิปัสสนากิเลสได้ และรู้ว่าทางใดเป็นทางมรรค ทางใดมิใช่ ก็จะมีมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ

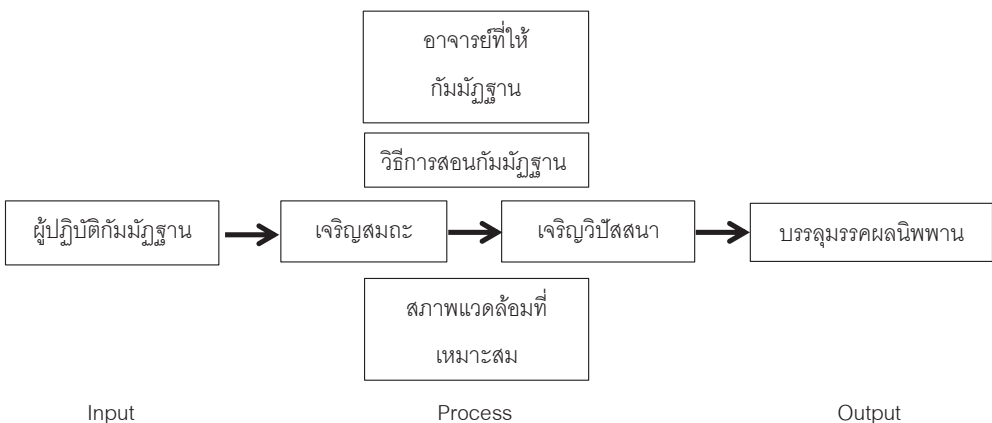
วิปัสสนาที่บรรลุด้วยญาณ 8 ตั้งแต่อุทัพพญาณ อย่างแก่ ภัทธานุปัสสนาญาณ ภูตูปฐานญาณ อาทีนวานุปัสสนาญาณ นิพพิทานุปัสสนาญาณ มุญจิตุกัมยตาญาณ ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ สังขารุเปกขาญาณ และสัจจานุโลมิกญาณ เกิดปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิ

ต่อจากอนุโลมญาณ จะเกิดโคตรภูญาณ อันเป็นระหว่างกลางของโคตรปฏุชนกับพระอริยบุคคล เมื่อหยั่งจิตลงสู่निพพานเป็น อารมณ ก็ก้าวเข้าสู่มัคคญาณ และผลญาณตามลำดับ กลายเป็นพระอริยบุคคล ทั้งโสดาบัน สกิทาคามี อนาคามี และอรหัตต ละสังโยชน์ เข้าสู่พระนิพพาน นี่เป็นญาณทัสสนวิสุทธิ

ทั้งหมดนี้เป็นขั้นตอนการเกิดขึ้นของความรู้ที่เป็นไปตามลำดับ เรียกว่า “โสฬสญาณ”

5. วิเคราะห์ระบบการเรียนรู้การสอนกัมมัฏฐานในคัมภีร์วิสุทธิมรรค

ในองค์ประกอบสำคัญของระบบการเรียนรู้การสอนกัมมัฏฐานในคัมภีร์วิสุทธิมรรคนั้น กระบวนการสำคัญในการทำให้ผู้ปฏิบัติกัมมัฏฐานบรรลุมรรคผลนิพพาน ซึ่งถือเป็นเป้าหมายของระบบ คือ ผู้ปฏิบัติกัมมัฏฐานจะต้องผ่านกระบวนการฝึกปฏิบัติสมณะและวิปัสสนา จึงจะนำไปสู่ผลคือการบรรลุทางหลุดพ้น โดยมีวิธีการเรียนการสอนสภาพแวดล้อม และอาจารย์ผู้สอนกัมมัฏฐาน เป็นองค์ประกอบแวดล้อมในการช่วยผู้ปฏิบัติกัมมัฏฐานให้บรรลุผลแห่งการปฏิบัติ ซึ่งเขียนเป็นแผนภาพแสดงความสัมพันธ์ของระบบ ได้ดังนี้

ภาพที่ 1 แสดงระบบการเรียนรู้การสอนกัมมัฏฐานในคัมภีร์วิสุทธิมรรค

1) คุณสมบัติของตัวแปรนำเข้ากับกระบวนการและเป้าหมาย คัมภีร์วิสุทธิมรรคได้นำเสนอขั้นตอนการบรรลุมรรคผลนิพพานในพระพุทธศาสนา ซึ่งต้องปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา โดยอาจมอง ศีล สมาธิ ปัญญา ได้ 2 แง่มุม คือ

1.1) ศีล สมาธิ ปัญญา ในแง่ของวิธีการปฏิบัติเพื่อนำไปสู่ความหลุดพ้น

1.2) ศีล สมาธิ ปัญญา ในแง่ผลที่ต้องการทำให้เกิดขึ้น อันจะนำไปสู่การหลุดพ้น

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้กล่าวถึงทั้ง 2 แง่มุม ดังนี้ คือ

(1) ในแง่วิธีการ การอธิบายศีล ได้อธิบายถึงวิธีการรักษาศีลที่เป็นปาริสุทธิศีล 4 สมาธิ ได้อธิบายวิธีการและขั้นตอนในการปฏิบัติสมาธิทั้ง 40 วิธีอย่างละเอียด รวมถึงการพัฒนาให้ก้าวหน้าโดยอาศัยอัปนาโกศล 10 ปัญญา ได้อธิบายวิธีการเจริญวิปัสสนา โดยภูมิคือ ชั้น 5 อายตนะ 12 ธาตุ 18 อินทรีย์ 22 อริยสัจ 4 ปฏิจจสมุปบาท โดยอาศัยญาณ 16

(2) ในแง่ผล การอธิบายศีลได้อธิบายถึงศีลในสถานะเป็นคุณสมบัติพื้นฐานของผู้ปฏิบัติ ที่ทำให้สะอาดกาย วาจา และเป็นรากเหง้าของการปฏิบัติสมาธิต่อไป สมาธิได้อธิบายในแง่ผล คือ ฌาน 4 และอรูปรฌาน 4 และการทำอภิญญา 5 ให้เกิดขึ้น ในส่วนของปัญญา ได้อธิบายถึงผลแห่งปัญญา คือ วิสุทธิ 5 อันเป็นความบริสุทธิ์ที่มากขึ้น ไปจนถึงระดับของการเป็นพระอริยบุคคล และหมดกิเลสไปในที่สุด

การอธิบายในแง่วิธีการนั้น เป็นการชี้ให้เห็นขั้นตอนของการปฏิบัติไปในตัว นั่นคือต้องเริ่มจากการปฏิบัติศีลก่อน แล้วจึงจะนำไปสู่

การปฏิบัติสมาธิ และปัญญาเป็นลำดับไป ในขณะเดียวกัน การอธิบายในแง่ผล ก็เป็นการชี้ให้เห็นว่า หากผู้ปฏิบัติยังมีศีลไม่บริบูรณ์ ก็ยากที่จะได้สมาธิ และเมื่อยังไม่ได้สมาธิ ก็ยากที่จะเข้าถึงปัญญาได้ ซึ่งหากพิจารณาจากคุณสมบัติของผู้ปฏิบัติกัมมัฏฐานจะพบว่าระบบการเรียนการสอนกัมมัฏฐานในคัมภีร์วิสุทธิมรรคนั้น เป็นระบบการฝึกปฏิบัติกัมมัฏฐานของพระภิกษุที่มีเป้าหมายอย่างแน่วแน่ต่อการบรรลุมรรคผลนิพพาน และในการฝึกนั้นก็ต้องรักษาศีล ถือจุดงดเว้น และฝึกปฏิบัติอย่างมกน้อย สันโดษ หลีกออกจากเมืองหรือชุมชน มุ่งปฏิบัติอย่างเดียว จึงจะเกิดผลคือการบรรลุมรรคผลนิพพาน ซึ่งแนวทางการปฏิบัติเช่นนี้ หากเทียบในปัจจุบันก็จะสอดคล้องกับวิธีการสอน การปฏิบัติตนของพระภิกษุสายจุดงดเว้นกัมมัฏฐานอีสาน ซึ่งเน้นการปฏิบัติจุดงดเว้นแสวงหาที่วิเวก เพื่อมุ่งสู่ความหลุดพ้นเป็นพระอรหันต์¹⁴

การอธิบายศีล สมาธิ ปัญญา ในแง่ของผลการปฏิบัตินั้นเป็นการชี้คุณสมบัติในตัวบุคคลผู้ที่ปฏิบัติว่า จะต้องเริ่มจากการมีศีลอันบริสุทธิ์ก่อน ซึ่งในที่นี้หมายถึงเอาอาชีวนิวิธาน 4 โดยอาศัยจุดงดเว้นเครื่องชำระให้สะอาดบริสุทธิ์ยิ่งขึ้น แล้วจึงจะสามารถพัฒนาไปสู่การปฏิบัติสมาธิ โดยการปฏิบัติให้เหมาะสมกับจริต ซึ่งได้อธิบายอย่างละเอียดในขั้นตอนของการปฏิบัติสมถะ 40 วิธีก่อน และพัฒนาด้วยอัปปนาโกศลจนบังเกิดฌานขึ้น และอาศัยผลแห่งสมาธิที่เกิดขึ้นนั้น พัฒนาความก้าวหน้าแห่งสมาธิเป็นลำดับขั้นขึ้นไป จนนำไปสู่การเจริญวิปัสสนา ดังที่ได้กล่าวไว้ในช่วงของการอธิบายการเจริญวิปัสสนาว่า

¹⁴ วรียา ชินวรรณ และคณะ, *สมาธิในพระไตรปิฎก วิวัฒนาการ การตีความคำสอนเรื่องสมาธิในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทประเทศไทย* (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543), 193.

ปัญญาจะพึงเจริญอย่างไร นี้ มีพรรณนาว่าเพราะเหตุที่ธรรมทั้งหลาย อันแยกประเภทเป็นขั้นบันได อาศัยตระธาตุ อินทรีย์ สัจจะ และปฏิจสุมุปบาทเป็นต้น เป็นภูมิของปัญญานี้ วิสุทธิ 2 คือ สิววิสุทธิและจิตตวิสุทธิเป็นมูลของปัญญานี้ วิสุทธิ 5 คือ ทิฏฐิวินัยวิสุทธิ 1 กังขาวิตรณวิสุทธิ 1 มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ 1 ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ 1 และญาณทัสสนวิสุทธิ 1 เป็นสรณะของปัญญานี้ เพราะเหตุนั้น ปัญญาอันภิกษุผู้ทำความสังขมาความรู้โดยการเล่าเรียนและได้ตามในธรรมที่เป็นภูมิเหล่านั้นแล้ว ยังวิสุทธิ 2 ที่เป็นมูลให้ถึงพร้อมแล้ว ทำวิสุทธิ 5 ที่เป็นสรณะให้ถึงพร้อมอยู่ จะถึงบ่าเพ็ญได้¹⁵

และเมื่อเจริญวิปัสสนา ย่อมนำไปสู่ผลคือการบรรลุมรรคผลนิพพานอันเป็นเป้าหมายของระบบนี้ ซึ่งหากพิจารณาในแง่หนทางแห่งการบรรลุอรหัตต ดังที่กล่าวไว้ในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ได้กล่าวถึงลักษณะการบรรลุอรหัตต 4 ลักษณะไว้ว่า

ผู้ใดก็ตามจะเป็นภิกษุหรือภิกษุณีเปิดเผยการบรรลุอรหัตตผลในสำนักของเราด้วยมรรค 4 ประการ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญวิปัสสนาอันมีสมณะนำหน้า เมื่อเธอเจริญวิปัสสนาอันมีสมณะนำหน้า มรรคย่อมเกิด เธอเสพเจริญ ทำให้มากซึ่งมรรคนั้นอยู่ ย่อมละสังโยชน์ได้ อนุสัยทั้งหลายย่อมสิ้นสุดไป ภิกษุเจริญสมณะอันมีวิปัสสนา นำหน้า ... ภิกษุเจริญสมณะและวิปัสสนาควบคู่กันไป ...

¹⁵ พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, 720.

ภิกษุมีใจถูกอุทธรณ์จะในธรรมกันไว้ในเวลาที่จิตตั้งมั่นสงบภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ตั้งมั่นอยู่ มรรคก็เกิด แก่เธอ เธอเสพ เจริญ ทำให้มากซึ่งมรรคนั้น เมื่อเธอเสพ เจริญ ทำให้มาก ซึ่งมรรคนั้น ย่อมละสังโยชน์ได้ อนุสัยทั้งหลายย่อมสิ้นสุดไป¹⁶

จึงอาจกล่าวได้ว่า การอธิบายระบบการปฏิบัติกัมมัฏฐานในคัมภีร์วิสุทธิมรรค เป็นการอธิบายในแบบมรรควิธีที่มีสมณะนำหน้าวิปัสสนา

2) ความสัมพันธ์ระหว่างอาจารย์ผู้สอนกัมมัฏฐาน วิธีการเรียนการสอนกับผู้ปฏิบัติกัมมัฏฐาน

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างอาจารย์ผู้สอนกัมมัฏฐาน วิธีการเรียนการสอน กับผู้ปฏิบัติกัมมัฏฐาน เป็นไปในลักษณะของการบอกแนวทาง โดยให้ผู้ปฏิบัติกัมมัฏฐานนำไปปฏิบัติเองในสภาพแวดล้อมที่เป็นสัปปายะ โดยบทบาทของอาจารย์ที่สอนกัมมัฏฐานนี้จะไปสัมพันธ์กับระดับของการปฏิบัติ กล่าวคือ

บทบาทของอาจารย์ผู้สอนจะมีความสำคัญในการปฏิบัติขั้นสมณะ ในแง่ของการเลือกสอนวิธีการปฏิบัติในสมณะที่หลากหลายให้เหมาะสมกับจริตของศิษย์ ซึ่งในคัมภีร์วิสุทธิมรรค กล่าวให้มีความสำคัญกับอาจารย์ที่เป็นพหูสูตมากกว่าพระอรหันต์ เพราะอาจารย์แม้จะปฏิบัติยังไม่ได้ผลคือการหมดกิเลส แต่ก็สามารถแนะแนวทางให้ศิษย์ที่กำลังเริ่มปฏิบัติได้

ในส่วนของวิปัสสนา อาจารย์ผู้สอนจะมีบทบาทในการสอนภูมิของวิปัสสนา ในแง่ของปริยัติให้แตกฉาน เพื่อเป็นบาทฐานนำไปสู่การ

¹⁶ อจ.จตุกก. 238/170/21 (ไทย.มจร)

ทำวิปัสสนา บทบาทของอาจารย์จึงมีความสำคัญในการเป็นผู้ชี้ทางที่ถูกต้องให้ศิษย์ โดยตัวผู้ปฏิบัติซึ่งผ่านกระบวนการฝึกขั้นสมถะมาแล้ว คือบุคคลสำคัญที่จะเรียนรู้และบรรลุผลแห่งการปฏิบัติในขั้นนี้ได้อย่างถ่องแท้ด้วยตนเอง ซึ่งในคัมภีร์ได้มีการยกตัวอย่างของศิษย์ซึ่งหมดกิเลสแล้วพิจารณาตรวจดูด้วยญาณทัสสนะ พบว่าอาจารย์ที่สอนกัมมัฏฐานยังเป็นปุถุชนอยู่แต่เข้าใจว่าหมดกิเลส ลูกศิษย์จึงได้ไปแนะนำการปฏิบัติให้กับอาจารย์¹⁷ อันเป็นเครื่องยืนยันว่า ในการเจริญวิปัสสนา ตัวผู้ฝึกปฏิบัติจะต้องฝึกฝนด้วยตนเองเป็นสำคัญ

แม้ว่ากระบวนการเรียนการสอนกัมมัฏฐาน จะมุ่งเน้นไปที่ตัวผู้เรียนที่จะได้ผลแห่งการปฏิบัติด้วยตนเอง ซึ่งอาจจะทำให้เข้าใจได้ว่าแนวคิดของการจัดการเรียนการสอนในคัมภีร์วิสุทธิมรรคเป็นแบบเน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง แต่หากพิจารณาดูให้ดี จะเห็นว่าการเรียนการสอนในคัมภีร์วิสุทธิมรรค โดยเฉพาะในการปฏิบัติขั้นสมถะนั้น อาจารย์ผู้สอนกัมมัฏฐานจะต้องคำนึงถึงความแตกต่างของจริตของผู้เรียน แล้วจึงกำหนดกัมมัฏฐานให้สอดคล้องกับจริต โดยผู้เรียนอาจจะยังอยู่ภายใต้การดูแลของอาจารย์ หรือจะไปปฏิบัติด้วยตนเอง แต่ถ้าอาจารย์ไม่สามารถแนะนำกัมมัฏฐานให้เหมาะสมกับจริต ก็จะมีผลต่อการปฏิบัติที่ทำให้ไม่สามารถบรรลุธรรมได้ อีกทั้งในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ยังเน้นถึงความสำคัญของการเป็นพหูสูตของผู้สอนที่จะต้องมีความสามารถในการแนะนำการทำสมาธิที่มีหลากหลายวิธีให้แก่ผู้เรียน จึงอาจกล่าวได้ว่าระบบการเรียนการสอนกัมมัฏฐานในคัมภีร์วิสุทธิมรรค เป็นระบบการสอนที่ยึดครูเป็นศูนย์กลาง ความสำเร็จของการปฏิบัติจะมากน้อยเพียงไรมีปัจจัยที่เกี่ยวข้องด้วยอาจารย์ผู้สอน ครูบาอาจารย์ยังมีความรู้ความสามารถ และมีประสบการณ์ในการปฏิบัติหรือการศึกษามาก

¹⁷ พระพุทธโฆสเถระ, *คัมภีร์วิสุทธิมรรค*, 1033.

เพียงใด ก็จะมีผลต่อการสร้างคุณสมบัติที่ต้องการให้เกิดขึ้นในผู้เรียน ยิ่งสามารถสร้างคุณสมบัตินั้นได้มากเท่าไร การบรรลุผลของการปฏิบัติ ก็จะเกิดขึ้นได้มากและเร็วเท่านั้น ครูจึงเป็นผู้มีส่วนสำคัญในการนำศิษย์ ไปสู่เป้าหมายคือการบรรลุธรรม ดังนั้นศิษย์จึงต้องทุ่มเทกายใจโดยการ มอบตนเป็นศิษย์ให้กับครูบาอาจารย์ อันเป็นประเพณีในการปฏิบัติ กัมมัฏฐานที่สืบทอดกันมาว่า ก่อนปฏิบัติกัมมัฏฐานจะต้องกล่าวคำ แสดงตนเป็นศิษย์เพื่อรับความรู้จากครูบาอาจารย์ได้ทั้งหมด ดังที่มีการ กล่าวคำถวายตนในการปฏิบัติกัมมัฏฐานในหลายสำนักปฏิบัติธรรมในปัจจุบัน และสอดคล้องกับที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสถึงความสำคัญ ของกัลยาณมิตรไว้ในอุปัชฌายสูตรว่า “อานนท์ ที่จริงความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหชาติ มีเพื่อนดี เป็นพรหมจรรย์ทั้งหมด”¹⁸ เพราะมิตรดีจะทำให้ นำไปสู่การหลุดพ้น ดังที่กล่าวในสูตรเดียวกันนั้นว่า “ความเป็นผู้มี มิตรดี มีสหชาติ มีเพื่อนดีเป็นพรหมจรรย์ทั้งหมดที่เดิวนั้นพึงทราบโดย ปริยายนี้ ด้วยว่าเพราะอาศัยเราผู้เป็นมิตรดี เหล่าสัตว์ผู้มีชาติ (ความ เกิด) เป็นธรรมด่าเยอพ้นจากชาติ ผู้มีชรา (ความแก่) เป็นธรรมด่าเยอพ้น จากชรา ผู้มีมรณะ (ความตาย) เป็นธรรมด่าเยอพ้นจากมรณะ ผู้มี โสกะ (ความเศร้าโศก) ปริเทวะ (ความคร่ำครวญ) ทุกข์ (ความทุกข์กาย) โทมนัส (ความทุกข์ใจ) และอุปายาส (ความคับแค้นใจ) เป็นธรรมด่าเยอ พ้นจากโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาส”¹⁹

3) ลักษณะระบบการเรียนการสอนกัมมัฏฐานในคัมภีร์วิสุทธิมรรค จะเห็นได้ว่า ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้นำเสนอวิธีการเรียน การสอนกัมมัฏฐานในลักษณะแบบที่ให้รายละเอียดทั้งคุณสมบัติและ

¹⁸ ส.ม. 4/2/19 (ไทย.มจร)

¹⁹ ส.ม. 4/2/19 (ไทย.มจร)

ลักษณะของอาจารย์ นักเรียน วิธีการเรียน รวมทั้งเป้าหมายที่พึงประสงค์แต่ละประการไว้อย่างครบถ้วน เป็นการให้รายละเอียดที่ขยายเพิ่มเติมจากพระไตรปิฎกที่นำไปสู่ภาคปฏิบัติได้จริง ซึ่งหากปฏิบัติตามได้ทั้งระบบ ย่อมนำไปสู่การบรรลุผลนิพพาน และส่งผลดีแก่ผู้ปฏิบัติได้อย่างแน่นอน แต่ทว่าเมื่อยุคสมัยเปลี่ยนไป เราจะพบว่าทั้งสภาพสังคม วิถีชีวิต สภาพแวดล้อมต่างๆ รวมถึงระบบการจัดการในสังคมก็เปลี่ยนแปลงไปด้วย ซึ่งในความเปลี่ยนแปลงเหล่านั้น ย่อมมีบริบทบางอย่างที่ทำให้นักปฏิบัติธรรมไม่สามารถที่จะสร้างคุณสมบัติในแต่ละองค์ประกอบให้ตรงกับรายละเอียดและขั้นตอนตามที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้ ซึ่งย่อมจะมีผลต่อเป้าหมายของการปฏิบัติ ทั้งนี้ผู้เขียนขอยกตัวอย่างปัจจุบัน เช่น การที่พระภิกษุสงฆ์จะหลีกเลี่ยงการปฏิบัติในอาวาสที่เป็นสัปปาเยเป็นเวลาแรมปี หรือการปฏิบัติจุดดั่งซึ่งเป็นข้อปฏิบัติประการหนึ่งในคุณสมบัติของผู้เรียนกัมมัฏฐานที่จะขัดเกลากิเลสให้ไปสู่เป้าหมาย อาจจะไม่สามารถทำได้อย่างเป็นอิสระอย่างที่ผู้ปฏิบัติตั้งใจ ด้วยข้อจำกัดทางด้านกฎหมาย กฎคณะสงฆ์ หรือวิธีการปฏิบัติบางประการที่มีขั้นตอน และรายละเอียดของการปฏิบัติที่มาก เช่น กายคตาสติที่จะต้องใช้เวลาในการศึกษาและท่องจำอาการ 32 ให้ได้ครบทั้งลักษณะอาการ สี่ ฐาน ที่ตั้งอยู่ใช้เวลาอย่างน้อย 4 เดือน²⁰ จึงจะจบขั้นตอน อาจจะเป็นการยุ่งยากที่จะปฏิบัติตามให้ครบทุกขั้นตอน ซึ่งไม่ตอบสนองของลักษณะของคนที่ต้องการเรียนรู้และปฏิบัติแบบไม่ซับซ้อนในยุคปัจจุบัน ดังนั้นลักษณะของการปฏิบัติในคัมภีร์วิสุทธิมรรคจึงถือเป็นต้นแบบในระบบการเรียนการสอนกัมมัฏฐานสำหรับผู้ที่จะหลีกเลี่ยง ปลึกออกจากสังคมและมีความตั้งใจจริงในการศึกษาและมุ่งปฏิบัติเพื่อการหลุดพ้นอย่างแท้จริง

²⁰ พระพุทธโฆสเถระ, *คัมภีร์วิสุทธิมรรค*, 413.

สำหรับการประยุกต์แนวทางการปฏิบัติตามหลักที่กล่าวไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคให้เข้ากับสภาพสังคมในปัจจุบันควรมีแนวทางอย่างไรจะได้วิเคราะห์นำมาเสนอในโอกาสต่อไป

6. บทสรุป

คัมภีร์วิสุทธิมรรค เป็นคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาที่อธิบายหลักไตรสิกขาอันเป็นกระบวนการสำคัญที่นำผู้ปฏิบัติเพื่อการบรรลุมรรคผลนิพพาน ในขณะที่เดียวกันในคัมภีร์ยังได้อธิบายถึงคุณสมบัติขององค์ประกอบต่าง ๆ ที่แสดงถึงความเป็นระบบการเรียนการสอนกัมมัฏฐานที่สมบูรณ์แบบ ทั้งคุณสมบัติของผู้ปฏิบัติกัมมัฏฐาน คุณสมบัติของอาจารย์ผู้สอนกัมมัฏฐาน วิธีการเรียนการสอนกัมมัฏฐาน รวมถึงขั้นตอนการปฏิบัติ อันนำไปสู่การบรรลุมรรคผลนิพพาน ซึ่งระบบดังกล่าวนี้ เป็นระบบการฝึกปฏิบัติกัมมัฏฐานของพระภิกษุในพระพุทธศาสนาที่มีความตั้งใจจริงที่จะบรรลุมรรคผลนิพพาน และระบบการปฏิบัติแบบนี้เป็นระบบการปฏิบัติประเภททำสมณะนำหน้าวิปัสสนา ซึ่งผู้ปฏิบัติต้องใช้เวลาในการฝึกปฏิบัติอันเป็นไปตามขั้นตอนจำเป็นที่จะต้องรู้จิตอัธยาศัยของตนเอง รวมถึงจำต้องหลีกเลี่ยงแว่นแสงวาทสถานทีลัปปายะ ผู้ปฏิบัติควรมีความพร้อมทั้งร่างกายและจิตใจที่จะอุทิศตนออกบวชและบำเพ็ญอุทฺตงควัตรตามอย่างปฏิบัติของพระเถระในอดีต จึงจะมีโอกาสบรรลุธรรมตามขั้นตอนดังกล่าวได้ในคัมภีร์ได้ อย่างไรก็ตาม หากนำระบบการเรียนการสอนกัมมัฏฐานในคัมภีร์วิสุทธิมรรคมาเป็นแม่บทในการฝึกปฏิบัติ ในยุคปัจจุบันอาจจะหาผู้ที่มีคุณสมบัติตามที่คัมภีร์กล่าวไว้ได้ไม่มากนัก

ด้วยสภาพความเปลี่ยนแปลงของบริบทสังคม สภาพแวดล้อมต่างๆ รวมถึงการหาอาจารย์ที่จะมีความสามารถในการแนะนำกัมมัฏฐานได้ หลากหลายก็อาจเป็นข้อจำกัด เพราะโดยส่วนใหญ่ ผู้สอนกัมมัฏฐานที่เรียกว่าวิปัสสนาจารย์จะสอนโดยการยึดแนวปฏิบัติที่ตนเองได้ผล แต่กระนั้นในปัจจุบันก็เริ่มมีการเปิดหลักสูตรการอบรมกัมมัฏฐานอย่างเป็นระบบเกิดขึ้นมากมาย แม้ระบบเหล่านี้ บางระบบอาจจะไม่มุ่งเน้นเป้าหมายนำผู้ปฏิบัติไปถึงฝั่งแห่งการบรรลุมรรคผลนิพพาน เพราะผู้ปฏิบัติอาจจะมีวัตถุประสงค์ในการปฏิบัติเพียงเพื่อต้องการความสุข หรือแก้ปัญหาชีวิตบางประการ แต่อย่างน้อย หลักการปฏิบัติที่ได้รับสั่งสอนก็ทำให้ผู้ปฏิบัติได้เห็นคุณค่าของธรรมะในพระพุทธศาสนา ที่นำประโยชน์และความสุขมาให้แก่ผู้ปฏิบัติได้อย่างดี ผู้ศึกษาเห็นว่า คัมภีร์วิสุทธิมรรคนี้เป็นคัมภีร์ที่ยืนยันวิถีแห่งความเอจจริงเอจแจ้งในการปฏิบัติในพระพุทธศาสนา ที่ชี้ให้เห็นว่า กว่าจะได้บรรลุผลในพระพุทธศาสนาต้องมีขั้นตอนอย่างไร และยืนยันว่าทางบรรลุมรรคผลนิพพานในพระพุทธศาสนานั้นมีจริง ปฏิบัติได้จริง ไม่ใช่คำสอนที่เลื่อนลอยมีหลักการแต่ไร้วิธีการ เป็นการแสดงลักษณะของศาสนาพุทธที่เป็นศาสนาของการปฏิบัติ ที่เมื่อผู้ใดปฏิบัติตามคำสอนแล้ว ย่อมบรรลุผลตามสมควรแก่การปฏิบัติ และรู้ผลแห่งการปฏิบัติอย่างถ่องแท้ด้วยตนเอง อย่างไรก็ตาม ผู้ศึกษามีความเชื่อมั่นว่า บุคคลผู้มีธุลีคือกิเลสในดวงตาน้อยที่พร้อมจะปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธองค์ยังมีอยู่ หนทางแห่งการปฏิบัติในคัมภีร์วิสุทธิมรรคก็กำลังรอการพิสูจน์จากท่านเหล่านั้นที่จะปฏิบัติตามเพื่อเป็นพยานการตรัสรู้ธรรมของพระพุทธองค์ว่า ธรรมะของพระพุทธองค์นั้นเป็นอกาลิโก ไม่จำกัดด้วยกาล เอหิปัสสิโก ควรเรียกให้มาดูมาชม โอปนยิโก ควรน้อมเข้ามาในตน ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญญูหิ อັນวิญญูชนพึงรู้ได้เฉพาะตน

บรรณานุกรม

• ภาษาไทย

1. คัมภีร์

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. *พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับสยามรัฐ*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525.

พระพุทฺธโฆสเถระ. *คัมภีร์วิสุทธิมรรค*. แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อจ อสภมหาเถร). พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร: ประยูรวงศ์พรินท์ติ้ง จำกัด, 2547.

พระพุทฺธโฆสเถระ. *วิสุทธิมรรค แปล ภาค 1 ตอน 1 ฉบับของมหามกุฏราชวิทยาลัย*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2538.

2. หนังสือ

ทัศนา แหมมณี. *ศาสตร์การสอน องค์ความรู้เพื่อการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ*. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร: ด้านสุทธการพิมพ์, 2550.

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช บัณฑิตศึกษา สาขาวิชาศึกษาศาสตร์. *ประมวลสาระชุดวิชา การจัดระบบทางการศึกษา หน่วยที่ 1-2*. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2536.

วริยา ชินวรรโณ, วาริญา ภสฎฏตันทน์ ณ มหาสารคาม, พระมหาสมศักดิ์ จันทสีโล, สุภัทร ปัญญาทีป และบุรณั เกตุทัตสา. *สมาธิในพระไตรปิฎก วิวัฒนาการการตีความคำสอนเรื่องสมาธิในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทประเทศไทย*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.

3. บทความ

พระมหาพงศ์ศักดิ์ จานิโย. “สมถวิปัสสนาในคัมภีร์อภิธรรมนิกายสรวาสติวาท”, *วารสารธรรมธารา*, ปีที่ 3, ฉบับที่ 1 (ฉบับรวมที่ 4), (มกราคม-มิถุนายน 2560): 193-230.

พระมหาวุฒิชัย วุฑฒิชโย. “การศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบการพัฒนาจิตของกรรมฐาน 5 สายในสังคมไทย.” *วารสารธรรมธารา*, ปีที่ 6, ฉบับที่ 1 (ฉบับรวมที่ 10), (มกราคม-มิถุนายน 2563): 3-50.

4. วิทยานิพนธ์

พระมหาพิศิษฐ์ ธีรปญโญ (กัງวานวานิชย์). “การบริหารจัดการสำนักกรรมฐาน: ศึกษาเฉพาะกรณีสัตยา นารายัน โภเอนก้า.” วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต, มหามกุฎราชวิทยาลัย, 2551.

พระมหาวุฒิชัย วุฑฒิชโย (ธีระเผ่าพงษ์). “รูปแบบการพัฒนาจิตของสำนักกรรมฐานในสังคมไทย.” วิทยานิพนธ์ปริญญาดุขฎิบัณฑิต, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2561.

- ภาษาต่างประเทศ

- 1) หนังสือภาษาอังกฤษ

Bhadantácariya Buddhaghosa. *The Path of Purification (Visuddhimagga)*. Translated by Bhikkhu Nyanamoli. Buddhist Publication Society: Kandy, 2011.